

TÜRK DİLİ ARAŞTIRMALARI YILLIĞI

B E L L E T E N

1 9 5 4

AZERBAYCAN VE ANADOLU AĞIZLARINDAKİ MOĞOLCA UNSURLAR

A. CAFEROĞLU

Yıllardan beri toplamaya çalıştığım Azerbaycan ve Anadolu saha larına ait dialektoloji malzemesi, dilce, göç, iskân, istilâ ve siyasî, içtimaî münasebetler sebeble, bir çok yabancı diller tesiri altında kalmıştır. Bir kısmı yakın zaman, mühim bir kısmı ise eski tarihî ve siyasî münasebetler hatırası olarak, halk ağızlarında yerleşmiş olan bu yabancı unsurlar, menşe itibarile muhtelif dillerden alınmıştır. İçlerinde, şimdiye kadar kimsenin üzerinde durmadığı, çin, çingene, Hind dillerine ait, “gizli dil”de ve “argo”larda kullanılan unsurlar bulunduğu gibi, sayıca kabarık bir yekûn teşkil eden Moğolca unsurlar da vardır. Daha İbnü Muhanna devrinde (XIII. asır), İlhanlılar devletinin gelişmesi hasebile, Azerbeycan ve Doğu Anadolu’da yerleşmeğe başlayan bu unsurlar hakkında, zaman zaman tarafımdan bazı tetkikler yayımlanmışsa da,¹ bu sefer ele alınanlar kısmen yeni, kısmen ise genişletilmiş bir mahiyet taşımaktadır. İleride küçük bir sözlük mahiyetini alacak olan bu unsurların, ayrıca burada tarihî gelişmesi cephesile tasnifi cihetine gidilmemiş, daha fazla muhtelif ağızlardaki geçirdikleri gramer değişiklikleri ile menşei ve türkçedeki mânası üzerinde durulması uygun görülmüştür. Hele moğol kelimelerinin, kendi dil çevresindeki türeme şekilleri meselesi, tamamen mütahassisine bırakılmıştır.

1 A. Caferoğlu, *Azerî lehçesinde bazı Moğol unsurları*, Azerbaycan Yurt Bilgisi, I, 1932, s. 215-226; III, 1934, s. 4-8; *Der Ursprung der Wörter “tongal, küräkän” und “nämär” im aserbeidschanischen Dialekt*, Die Welt des Islams, Leipzig, 1941, s. 53-60; *Azerî şivesinde n o h u r ve l a p kelimeleri*, Rocznik Orientalistyczny, t. XVII, Krakow, 1953, s. 180-183.

Kısaltmalar :

- Bak. — Bakû ağzı;
 Gen. — Gence „
 Şek. — Şeki „
 Kar. — Karabağ „
 Kalm. — Kalmukça
 Şem. — Şemkir
 İml. Lug. — V. Hulufu, İmlâ lûgati, Bakû, 1929.
 ATHŞL. — Azerbaycan Türk Halk Şiveleri Lûgati, I - II, Bakû, 1930—31.
 Gan. — S. M. Ganiev, Tatarsko-russkiy slovar, Bakû, 1904.
 DD. — Türkiye Halk Ağzından Söz Derleme Dergisi, I - V, T. D. K.
 Burd. — A. V. Burdukov, Russko-mongol'skiy slovar razgovornogo yazıka, Leningrad, 1935.

HÜNDÜR

Azerî ağızlarında çok sevilen h- prothèse ile *hündür* telâffuz edilen kelime İml. Lûg. alınmadığı halde 'yüksek' mânasında olmak üzere her iki Azerbaycan sahasında da, geniş bir yayılım sahası bulunmuş (ATHŞL. XVI; Gan. 156) boy ve dağ hakkında kullanılmak üzere de (Kars ve Tokat) ağızlarında 'yüksek, uzun' gibi, gerçek mânalarını muhafaza edegelmiştir (DD. II, s. 759). Bundan başka *hündürrük* < *hündürlük* 'yükseklik'; abl. eki *-den*'le *hündürden* 'yüksekten', gibi çok mahdut Azerî gramer şekilleri ile de kullanılmaktadır. Bu suretle kelimenin, bu kadar dar bir morfolojik çevre içerisinde sıkışıp kalması, onun Azerbaycan sahası için, herhalde yabancı bir muhitten gelmiş olduğuna kuvvetli bir delil teşkil etmektedir. Nitekim kelime Azerî ağızlarında yalnız bir *hündür* telâffuz şekline malik olduğu halde, asıl sahası olan moğolcada, hem mâna hem de telâffuzu bakımından, çok zengin varyantlar vücuda getirmiştir. Şöyle ki, klâsik moğolcada 'yüksek, yükseklik, büyüklük, mükemmel, excelent, meşhur' gibi mânalarda kullanılan *öndür* (Kow. I, 491; Schm. 65), bugünkü halk moğolcasında 'yüksek, yükseklik' mânalarında olarak *öndör* (Burd. 74/75); (Kal.) *öndr* (ondü-r) 'id'. (Ram. 296); (Kh.) *öndör* (Poppe, 181); XIII. asır moğolcasında *öndür* ~ *höndör* 'yüksek' (Muk.-Ad. 46 ve 276); *öndüi-* 'ükselmek' ve

öndürke 'yükselmiş olmak', gibi, çeşitli telâffuz şekilleri almış ve o nisbette bir çok morfolojik kaidelere sokulmuş, Azerbaycan ağızlarında ise, türkçemizin ahenk kaidesine uyarak *h-ündür* şeklini almıştır.

HENİR

Tıpkı *hündür* gibi h-prothése ile vücuda getirilen, fakat Azerî ağızlarında daha geniş morfolojik şekillerle kullanış sahası bulan, kelimelerden biri de *henir*'dir. Asıl gerçek mânası 'gürültü' (ATHŞL. XVI); *henirti almağ* 'gürültü duymak' (ibid. I. 151) olduğu halde, 'ses, sıcak, nefes' gibi birbirinden farklı mânalarda da kullanıldığına şahid olmaktayız (İml. Lûg. 118). Birinci 'ses'le 'nefes' arasında, velev mecazen olsun, bir mâna yakınlığı görülüyorsa da, kelimenin ne gibi sebeplerle 'sıcak, ılık' mânalarında kullanıldığını tayin etmek müşküldür. Dikakta şayandır ki bu sonuncu mâna ile kelime (Kars) ağızında da mevcuttur (DD. II, 718). Bu yüzden (İml. Lûg.)nin tesbitine inanmak mecburiyeti hasıl olmaktadır. Ve hattâ *henirli* şekli de, doğrudan doğruya 'sıcak' mânasında olarak tesbit edilmiştir (İml. Lûg.). Buna mukabil *henirlen-* 'seslenmek, gürültü çıkarmak'; *henirti* 'anlaşılmaz ses', mânalarında kullanılmaktadır. Kelime asıl sahası olan moğolcada da çeşitli, fakat birbirile ilgili 'son, ton, fracas, vacarme: bruit, écho, résonnement' (Kow. I, 11; Schm. 2) gibi mânalarda olarak *anir*; (Kalm.) *anr* 'Laut, Echo, Antwort' (Ram. 11), halk moğolcasında yine *anır* (Burd. 106) telâffuzuna maliktir. Yabancı kalın kelime ve ekleri daima yumuşak telâffuz eden bütün Azerî ağızları, ister istemez kendi bünyesine pek uygun bulduğu bu kaideye, bu kelime de uymuş ve *anir*'i *henir* şekline koymuştur.

TALA

Azerî ağızlarında 'orman içerisindeki yeşil boş saha, otlakiye' (Gan., s. 34) mânasında kullanılan kelime, nedense Azerî (İml. Lûg.) ine alınmamıştır. Türk diyalektleri içerisinde daha fazla Çağatay ve şark-türkçesinde rağbet görerek 'Vert, endroit où il y a de la verdure' (P.d.C. 202); 'lieu plein de verdure, pré grün, grüner Ort, Wiese' (Zen. I, 247); 'die Ebene, die Steppe' (Rd. III. 877) ve 'çayır, yeşillik' (Ş. Sul. 102) gibi birbirine yakın mânalarda kullanılmıştır. 'Wüste, Steppe' mânalarında olmak üzere Tarançı ve Kırgız (so-

nuncu Rd. de yoktur) şivelerine de girmiştir. Kelime Anadolu ağızlarında bir çok farklı mânalarda kullanılmakla beraber, asıl Azerî ve Moğol sahasındaki mânasına sadık kalmak şartıyla, Konya ve İstanbul-Yalova yörelerinde kendi mevcudiyetini muhafaza edivermiştir (DD. III, s. 1305). Tıpkı Anadolu'da olduğu gibi, kelimenin birbirinden farklı mânalarda kullanıldığına asıl kendi sahası bulunan klâsik moğolcada da raslamaktayız. *Tala*'nın buradaki mânaları 'step, açık düzlük, tarla, taraf, memleket, sahifa, kitap kenarı, varak, sevinç, memnuniyet, medyun olma' (Kow. III, s. 1629) veyahut 'Eine wasser Grasfläche, die Steppe, die Seite, Gegend' (Schm. s. 232). Moğol ağızlarından Khalha'da kelime *tala*~*t'alla* telâffuzlarına malik olup ancak birbirine çok yakın 'Seite, Fläche, Niederung, breite Steppe' mânalarını ifade etmiştir (Poppe, s. 184). Aşağı yukarı aynı mânaları Kalmuk ağızı da muhafaza etmiş (Ram. 375) ve 'step' mânasında olarak Tunguzcada da yerleşmiş kalmıştır. Türk-Moğol ve Tunguz dillerindeki *-l'*in Kora dilindeki *-l/r'*e tekabül etmesi üzerine kelime, Kora dilinde *tol*~*tuul* telâffuz şeklini alarak sadece 'tarla' mânasında kullanılmıştır.¹ Böylece Türk şive ve ağızlarından fazla Moğol, Mançu ve Kora dillerinde, daha fazla gelişme bulan kelime, bilhassa, 'step' mânasında olmak üzere, Sanskrit ve eski Hind dillerinde de *talah* yahut *talam* (Ram. 375) şekillerine malik olmuştur. Hele Sanskrit *tâla* 'palm ve hurma ağacı yaprağı', Hindçe = Sanskrit *dala* 'ağaç yaprağı', avuç içi', gibi şekil ve mânalara raslayışımız (Kow. III, s. 1629), kelimenin türkçeye ancak Moğol dili vasıtasile, bu dillerden geçtiğini göstermektedir.

NOHUR

Bütün Azerî ağızlarına şamil olarak (İml. Lûg.) ince, 'gölme' yani 'gölcük, küçük göl' mânasında tesbit edilen *nohur* kelimesi (s. 204), Bakû ağızında *nohur*, Şeki şehir ağızlarında ise *nôr* ve *nou'r* gibi telâffuzlara maliktir.² Benim bildiğime göre, sırf bir toponyme mahiyetinde olarak kullanılan bu kelime Gence, Karabağ, Kazah

¹ E. D. Polivanov, *K voprosu o rodstvenniĥ otnošeniyah koreyskago i "altayskiĥ yazıkov"*, Izv. Akademii Nauk S.S.S.R., 1927, s. 1202; G. J. Ramstedt, *Studies in korean etymology*, MSFin.-ougr. XCV. Helsinki, 1949, s. 272.

² A. Aşmarin, *Obşçiy obzor narodniĥ tyürkskiĥ govorov gor. Nuĥi*, Bakû, 1926, s. 75.

ve yöresi ağızlarına tamamen meçhul kalmıştır. Bu itibarla kelimenin, umum Azerî ağızlarına, (İml. Lûg.)de olduğu gibi teşmili asla doğru olmasa gerektir. Haddi zatında kelime, bazı haritalara tautolojik bir mahiyette *noğor göl* terkibi halinde olmak üzere sırf Gence vilâyetine bağlı Şeki kazası çevresine mahsus bir göl adı olarak geçmesile tanınmış, fakat Azerbaycana ait diğer bazı eserlerde *nour* ve *novur* gibi, birbirinden farklı telâffuzlarla tespit edilmiştir.¹ Ayrıca bir de yine toponyme olarak *Acı-nohur bozkırı*² tâbirine raslıyoruz ki, bu telâffuz şekli doğrudan doğruya (İml. Lûg.)inden alınmış, yahut oradaki şekile uyulmuştur. İşte kelimenin Azerî ağızlarına, ittiratsız ve çeşnili telâffuzlarla mal edilişi, sırf Azerî haritalarındaki uygunluktan ileri gelmiş bir keyfiyettir. Yoksa, durup dururken, yerli halkların, göl gibi, herkesçe bilinen bir tâbiri varken, mukabilinde *nohur*, *noğur*, *nör*, *nou'r*, *noğor*, *nour* ve *novur* gibi çeşitli telâffuzlu bir kelime kullanmasına, asla ihtiyaç kalmazdı.

Şeklen türkçe olmayan bu kelime, eldeki dil malzemesine bakılacak olunursa, Azerî sahasına, moğolcadan geçme bir yadigârdan başka bir şey değildir. Ancak, hangi tarihten itibaren Azerî türkçesine mal edildiğini kestirmek zordur. Kelimenin asıl sahası olan moğol dilindeki tarihî gelişmesine bakılırsa daha XIII. asır İlhanlılar moğolcasında *na'ūr* telâffuzuna³ malik olup 'deniz' mânasında kullanılmıştır.⁴ Klâsik moğolcada ise 'göl, havuz'⁵ gibi mânalarda olmak üzere *nağur* dır (Schm. s. 81; Kow. 606). Bugün konuşma Moğol dilinde -u- vokalinin, çok arka bir telâffuzu sayesinde, *muur* şeklini alan kelime (Burd. s. 173), Kalmuk ağızında sırf *contami-*

¹ Efendiev, *Ozero Nour ili Novur Elizawetpol'skoy gubernii Nuşinskago uezda po narodnum razskazam*, Sbornik mater. dlya opisaniı mestnostey i plemen Kawkaza, Tiflis, 1889, vp. VII.

² İslâm Ansiklopedisinin *Azerbaycan* maddesine eklenen haritada bu tabir yerine *Acınur-bozkırı* kullanılmış, fakat II. cilt sonuna eklenen düzeltmeye bu tâbir alınmıştır [*İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul, II].

³ İbn-Muhanna, *Lûgat*, Kilisli Rifat neşri, İstanbul, 1340, s. 217.

⁴ P. Melioranskiy, *Arab filolog o mongol'skom yazıke*, ZVOIRAO, XV, S. Peterburg, 1904, s. 154.

⁵ Schmidt'e göre kelime yalnız 'göl, havuz' mânalarında olmuştur. Zira Moğollar 'büyük göl' için türkçeden alınma *teñkis*, *teñgis* kelimesini kullanmıştır (Schm. s. 239); Kowalewski ise 'küçük göl' için *nağurlak* kelimesini tespit etmiştir (Kow. II, s. 607).

nation yolu ile *nūr* şeklini almıştır (Ram. s. 282). Böylece uzun bir tekâmül devresi geçiren kelime, daha İlhanlılar devrinden itibaren, her iki dil için kendi mânâ ve şeklini, dar bir mânâda kullanılmasına rağmen, aşağı yukarı aynen muhafaza edegelmiştir.

YEKE

Semantik bakımından bir nevi *böyük* kelimesinin superlativi olarak kullanılan kelime, değil yalnız Azerî ağızlarında, hattâ Azerî şivesi çevresine giren Türkiye şark vilâyetleri halkları ağızlarında da,¹ çok geniş bir yayılım sahası bulmasına rağmen, ne (İml. Lûg.) ince ne de Radloffça tesbit edilmiştir. Yalnız Budakov Çag. ve Az. ağızları için müşterek olarak *yêke* telâffuzu ile tespit eylemiştir (II. 360). Halbuki kelime 'büyük, iri' kelimelerinden farklı bir mânâda olmak üzere, klâsik Osm. olduğu gibi 'çok büyük, kocaman, büyükçe, irice'² gibi mânâlarda kullanagelmiştir; ve bütün Az. ağızları için tek bir *yêke* telâffuz şekli mevcutken, Osm. için *yêke* 'gross, dick' (Rd. III, 317) veyahut *yêké* 'gross, solide, long (inusité)' (B.d.M. II, s. 883) gibi, nisbeten farklı bir telâffuz şekli gösterilmiştir. 'El ile kullanılan kayık dümeninin kolu, kayıklarda dümen kolu, barre du gouvernail' (B.d.M., ibid.) ve 'die Stange am Steuerruder oder dieses selbst' (Zen. II, s. 965) mânâlarında kullanılan *yêke* (ibid) yahut *dümen yekesi* (B.d.M., ibid.) kelimesi ile, bizim bilhassa Az. ağızlarında kullanılan *yêke*'nin hiç bir münasebeti olmayıp, Türkiye gemicileri diline ait, büyük bir ihtimalle, yabancı dilden alınma bir istilahtır. Nitekim kelime (Zonguldak, Bartın) ağızlarında *yeyke*³ iken kontaminasyon yolu ile (Ordu ve İzmir) ağızlarında sadece *yêke*⁴ şeklini almıştır. Osm. divan edebiyatında ise bir çok defa, ihtimal vezin icabı olarak, aynı kelimeye, *yêkke* şeklinde raslanmaktadır. Dikkata şayandır ki bu telâffuz şekli, hiç bir yerde karşılaşmadığım halde, Azerbaycan türkçesi için de 'büyük, azim, muaz-zam' gibi mânâlarda olarak (Gan., s. 160) tarafından tespit edilmiş bulunmakadır. Kelimenin diğer Türk şivelerindeki tarihî durumu

¹ A. Caferoğlu, *Doğu illerimiz ağızlarından toplamalar*, İstanbul, 1942, s. 285 ve A. Caferoğlu, *Anadolu illeri ağızlarından derlemeler*, İstanbul, 1951, s. 286.

² *Russko-tyurkskiy slovar*, Bakû, 1923, I, s. 28. Nedense Ramstedt, Osmanlıca için 'kaba' mânâsını almayı tercih etmiştir (Ram. s. 206).

³ DD. III, s. 1523.

⁴ İbid. 1505.

üzerinde burada duracak değilim.¹ Yalnız Azerbaycan türkçesi sahasındaki gelişmesine bakılacak olunursa, *yéke* kelimesi, daha “Dede Korkut”un dilinde *yéke* ve *yike*² şekillerile kullanış sahası bulduktan sonra, kendi türkçe karşılığı olan *uluğ~ulu* kelimesini bu dilden söküp atmış, mukabilinde bir çok gramer şekillerine girerek kökleşip kalmıştır. Nitekim *yéke baş* (Gen. Terekeme) ‘mankafa, akılsız, ahmak’; *yékelik* (Kar. Gen.) ‘tekebbür, gurur, tahakküm, kodamanlık’; *yéke garın* (Şem.) ‘bedavacı, göbek şişiren’; *yékehana* ‘küstah, mütekebbir’; *yékelenmek* (Gan., Kars.) ‘büymek, irileşmek’; *yékeltmek* (Kacar., Gen.) ‘büyüme, serpilmek, inkişaf etmek’; *yékeltmek*, *yékelenmek*, *yékeletmek* (Gen.) ve ilâh. gibi çeşitli şekiller, bugün bile kullanılmaktadır. Hele *lap yéke* ‘kocaman, çok çok büyük, en büyük’ mânasında kullanılan terkinin her iki kelimesinin de moğolca oluşu Azerî ağızları için çok hoş bir sürpriz teşkil etmektedir.

Böylece XIII - XIV. asırlardan itibaren Azerî yazı diline giren *yéke* kelimesi, doğrudan doğruya, aynı asırlarda Azerbaycan sahasında hâkimiyet kuran moğollardan alınmıştır. Kelime Moğol devlet idaresindeki *yéke ulus* adlı büyük bir teşkilâtın adına³ izafe edilince, şüphe yoktur ki, çok kolayca yerli ağızlara da hülûl edebilirdi. Bahusus ki kelime, daha XII. asır yazı moğolcasında⁴ serbestçe kullanılmış ve dolayısı ile kendisine oldukça geniş bir gelişme sahası bularak, hem Türk ve hem de Moğol ağızlarına kadar girmeğe muvaffak olmuştur. Nitekim bugün tarihî ve kadim Moğol dilindeki *yéke*⁵ ve **yike* > Kh. *iḥḥe*,⁶ Kalm. *ike* (Ram. 205/6) gibi şekillerle

¹ Daha fazla malûmat için bak. A. Caferoğlu, *Azerî lehçesinde bazı Moğol unsurları*, Azerbaycan Yurt Bilgisi, İstanbul, 1934, III, say. 25, s. 7-8.

² Ettore Rossi, *Il “Kitâb-ı Dede Qorqut”*, Rome, MCMLII, s. 56, Faksimile, 8 ve 60. Bilmem neden müellif bu kelimeyi, gayet vazih olduğu halde, *Türkiye Halk ağzından söz derleme dergisi*, İstanbul, 1947, III, s. 1504 deki *yiḡe—yeḡe* ‘hırsız, ziyankâr’ kelimesine uyarak, sonuncu telâffuz şeklini, mânası ile beraber, tercih etmiştir.

³ B. J. Vladimircov, *Obščestvennyy stroy mongolov*, Leningrad, 1934, s. 98-99.

⁴ N. N. Poppe, *Mongol’skiy slovar mukaddimat al-adab*, Moskva, 1938, s. 388.

⁵ B. J. Vladimircov, *Sravnitel’naya grammatika mongol’skogo pis’mennogo yazıka i halḥaskogo nareçiya*, Leningrad, 1929, s. 150; Mog. yazı dilinde *yéke* ve bundan *jéke-re* ‘gross werden’, *jéke-d-* ‘gross sein, sich vergrössern’, *yeked-ke*, *eked-ge-*, *yekedegül-* ‘gross machen’ (G. J. Ramstedt, zur Verbstammbildungslehre der mongolisch-türkischen Sprachen, JSFin-oug. XXVIII3, s. 13] Mog. kvadratında *yé-ke*; *torgut. iki, yéke*; Khal. *iḥḥe, yiḥḥe~yiḥe* (Poppe, s. 178).

⁶ G. J. Ramstedt, *Zur mongolisch-türkischen Lautgeschichte*, III. KSz. 1915-16, XVI, s. 59.

muhtelif Moğol ağızlarında yerleştiği halde, asıl Azerî ağızlarında kendi bekaretini eski yazı dilindeki *yêke* ve Osmanlıcada da eski mog. *yêkke* (Schm. 289) şekliyle muhafaza etmiştir.

LAP

Gerek Azerî yazı dilinde, gerek halk ağızlarında, geniş bir kullanım sahası bulmasına rağmen, bir türlü Azerî (İml. Lûg.)inde yer bulmayan *lap* kelimesi, bilhassa Gence ve Karabağ ağızlarında $p > f$ değişmesiyle *laf*¹ telâffuz şeklinde kullanılmaktadır. Radloff, doğru olarak *lap* şekliyle tesbit ederek ona 'gänzlich, sehr' mânalarını vermekle iktifa etmiştir (Rd. III, s. 737). Zenker de aynı telâffuza sadık kalarak 'Vorgesetzte Verstärkungs-Partikel zu Bildung des Superlativ' *lap yahşı* 'sehr gut, am besten' gibi daha genişçe mâna vermeğe çalışmıştır (Rd. s. 788). Pavet de Courteille ise kelimenin mânasını ancak bir taraflı olarak 'Particule qui, placée devant l'adjectif, exprime le superlatif', şeklinde izah etmiştir (Dict. s. 419). Birbirini tamamlamaya çalışan bu izahlar, ne de olsa, kelimenin kullanılışındaki geniş mânayı, tam mânasile, içerisine alamamıştır. Halbuki kelime geniş Azerî ağızlarında, tıpkı Şeyh Süleyman'ın Çağatay (Wb. s. 272) ve Serja Szapszal'ın² İran Azerî ağızları içi tesbit ettiği üzere, hem edat vazifesini görmekte, hem de 'tam, tamamile, büsbütün, ansızın, âni olarak, sırf' gibi bir çok mânalarda kullanılmaktadır ve yalnız P.d.C.'in dediği gibi superlatif ifade etmek üzere adjektifin önüne getirilmez, fiil önlerinde de bulunur. Ms. *başım laf ağarmıdı* (Gen., Kar) 'başım tamamile ağarmıştır'; *bu iş meni laf arıhatdı* (Şek) 'bu iş beni büsbütün zayıflatdı'; *beylerin elinnen laf tenge gelmişdik* 'Beylerin yüzünden tamamile bizar olmuştuk' gibi (ATHŞL. s. 56/7). 'Ansızın, baklenmeden, birdenbire' mânalarında ise ancak *lapbadah* (Zen. s. 788) veyahut *lap birden* kelimeleri kullanılmaktadır. Birinci kelime aynı mânada Kırgızcada da mevcuttur (Rd. III, s. 737). Güney Anadolu'daki 'tenbel' mânasına olan *lapa* kelimesinin bizim *lap*'la hiç bir ilgisi yoktur.

¹ Türkiye türkçesinde 'söz, kelâm' mânasında kullanılan *laf* kelimesile hiç bir alâkası yoktur ve bu mânada olmak üzere Azerî halk ağızlarında *laf*'ın kullanıldığını hatırlamıyorum.

² *Probi literatury ludowey turkow z Azerbajdganu perskiego*, Krakow, 1935, s. 88.

Böylece, Azerî edebî dilinde dahi yer tutmuş olan *lap~laf*, tamamiyle klâsik ve halk moğolcasındaki 'exactement, positivement, précisément, sans contredit, verité, authenticité' (Kow. III, s. 1957) yahut 'gewiss, sicher' (Schm., s. 225a) mânalarile beraber aynı dilin *lab* kelimesinden türeme olup mog. -b>Az. -p~-f üzerine şekil almıştır. Bugünkü canlı moğolcada kullanıldığı gibi (Burd. s. 89), Kalmukçada da mevcuttur (Ram., s. 250). Bu suretle kelime, moğolcadan Azerî türkçesine, ne mânaca ne de telâffuzca, bâriz farklar geçirmeden aktarılmıştır.

ŞİLE

Bütün Azerî ağızlarındaki mânası 'bir nevî katı pirinç çorbasıdır'. Aynı telâffuz ve mâna ile bugünkü şark illerimiz Terekme'lerinde de mevcuttur.¹ Kelime (İml. Lûg. 320)de sadece 'yemek' mânasına gelen Azerî şivesindeki 'horek' kelimesile izah edilmiştir. Bunun dışında ayrıca, *şile pilo* (Gen.) adlı bir 'pilav' cinsi de mevcuttur ki, *şahiyle şile pilav jëmirem* (Bak.) kabilinden meşhur bir atasözünün,² Azerî folklorunda yerleşmesine sebep olmuştur. Anadolu'da kelime, yalnız Azerî ağızları ile konuşan yörelerden (Bitlis, Van, Erzurum) ağızlarında 'pirinç veya bulgur lapası' mânasında olmak üzere, kendini muhafaza etmiştir (DD. III, s. 1289). Osmanlıcada kelimenin, Azerî sahasındaki mânasına raslanmamakla beraber, 'kokulu et, güzel nebat' gibi mânalarda kullanıldığını da görmek kabildir (Rd. IV. 1077). Kazanca için 'kaba ve kırmızı pamuktan yapılmış kumaş' mânasında olarak tespit edilen *şile*, aynı mânada olmak üzere Azerî sahasında da mevcuttur³ ve bahis mevzuu olan *şile* ile, ancak telâffuz benzerliği üzerine, bir birlik teşkil etmektedir.

Her iki Azerbaycan ağızlarındaki hakikî mânasile kelime, aynı *şile* telâffuzu ile, fars diline de girmiştir (Steingass, II. baskı, s. 776; Yagello, s. 951; Burhan Qâtî, s. 398). Kelimeyi farsçaya maletmek isteyen İran lûgatçilerine karşı Vullers, kelimeyi lûgatine almamakla,

¹ A. Caferoğlu, *Doğu illerimiz ağızlarından toplamalar*, I, İstanbul, 1942, s. 278.

² H. zeynall, *Azerbaycan atalar sözü*, Bakû, 1926, s. 75; vaktile İ. Berezin, kendi seyahati esnasında bu yemeği "*şile plou*" telâffuzu ile tespit (*Puteşestvie po Dagestanu i Zakavkazju*, II, Kazan, 1850, s. 114) ve düğünlerden evvel yendiğine işaret etmiştir ki, bugün bu hale raslanmamaktadır.

³ H. Zeynall, s. 216.

yabancı bir menşeden geldiğini bir nevî telmih etmiş olmaktadır. Nitekim İbnü Muhanna, kelimeyi XIII. asır farsçasına almayarak, bizzat Moğol diline maletmek gayesile, onu eserinin moğolca kısmına almıştır. ¹ Kelime her iki saha için, yani gerek İlhanlılar devri moğolcası için, gerek Azerbaycan için hem mânaca hem telâffuzca, müşterek olmuştur. Devir icabı eserini arapça yazan İbnü Muhanna, *şile* kelimesini « المرقة » tâbirile izah eylemiştir ki, mânası 'bouillon, consommé, jus de viande' ² demektir. Ben bunları sadece 'çorba' diye almakta hiç bir mahzur göremiyorum.

Mamafih XIII. asır İbnü Muhanna'ca tesbit edilen *şile*, klâsik moğolcada, Melioranskiy'in de vaktile haklı olarak işaret ettiği veçhile, değil *şile*, bilâkis *şilon*'dur ³ (Kow. II, 1495 ve Schm. 359). Moğolcada da 'çorba' mânasında olan kelime *şilon em* 'mayi halinde ilâç' ve *tekurka jin şilon* 'pirinç çorbası' gibi terkiplerde de kullanılmıştır. Canlı Moğol ağızlarında (Khal.)da 'bouillon, Suppe' mânasında, olarak kelime *şöln* (Ram. 366) ve *şülñ* nadiren de *şiln* (Ram. 371), yazı dilinde *şilen* ⁴ telâffuz şekillerini almıştır. Türkçede ikinci hecede -o- sesine tahammül edilmediği burada, dikkat nazara alınacak olunursa, kelime sonundaki -on'un da, ya tamamen düşmesini, ya da başka bir şekil almasını beklemek bence yerinde olur bir keyfiyettir. Yoksa İbnü Muhanna gibi bir filologun, *şilon* yerine *şile* telâffuz şeklini tercih etmesi izah edilemez bir durum alır. Kanaatimce kelime daha o zamanlarda, moğolcaya nisbetle, türkçemizde mevcut olan kısaltma kaidesine uyarak, *şile* şeklini almış bulunmaktadır.

¹ P. Melioranskiy, *Arab filolog o mongol'kom yazıke*, ZVOİRAO, XV. St.-Peter., 1904, s. 138; N. N. Poppe, *Mongol'kiy slovar mukaddimat al-adab*, Moskva, 1938, s. 447; İbn-Muhanna, *Lûgat*, İstanbul, 1921, s. 218.

² Dozy, *Supplement aux dictionnaire arabe*, II, 283.

³ Şark türkçesi ile çağataycada 'ziyafet' mânasında kullanılan *şilen* kelimesinin (Rd. IV. 1087; B.d.M. II, 167), herhalde bu kelime ile yakın bir ilgisi vardır.

⁴ Muk. Ad. s. 333.